

політичну систему КНР з її основою у вигляді Зборів народних представників як головного органу законодавчої влади, заявив про неприйнятність для Китаю західних політичних моделей і підтвердив монополію КПК на владу при сформованій системі консультацій і співпраці між КПК і іншими партіями через Народну політичну консультативну раду Китаю (НПКРК).

Т. О. Матвєєва,

доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ГЕТЬМАНЩИНИ

Сучасному українцю для створення демократичної правової держави, яка тривалий час перебувала у складі Російської та Австро-Угорської імперій, а згодом Радянського Союзу – необхідно концептуально переосмислити процес розвитку держави і права України. В умовах ринкової економіки в Україні відбувається підвищений інтерес громадян до історії національного права. Науковці-правознавці повинні об’єктивно дослідити законодавство власної української держави, якою була Гетьманщина. Це має велике значення в умовах вдосконалення чинного законодавства.

Дослідження історії кодифікації права на Україні почалися у першій половині 19 ст. Першим вченим-юристом, який опублікував з коментарями у 1879 році звід українського національного права “Права, по яких судиться малоросійський народ 1743 року” був О. Ф. Кістяківський. Глибокі дослідження всієї кодифікації українського права 18 століття здійснили В. Латкін, І. Каманін, М. Володимирський-Буданов, М. Грушевський та інші. В радянський період ця тема була досконало вивчена такими істориками держави і права, як П. А. Ткач, С. Юшков, В. Месяц знайшов в архівах оригінал “Прав, по яких судиться малоросійський народ” та іншими.

Визвольна війна українського народу проти Речі Посполитої 1648-1654рр. внесла суттєві зміни в стан джерел та розвиток права в Україні – змінилася сама суть права, з’явилися нові його норми. Це стосувалося насамперед питань земельної власності й володіння, станової належності, козацького самоврядування, обсягу свободи селян.

Коли Гетьманщина, згідно з “Березневими статтями 1654 року” увійшла до складу Росії – цей договір встановлював, що попередні права, якими керувало-

ся населення України, не повинні порушуватися російським урядом. “Стародавні права і вольності козацькі” були підтверджені царем у 1665 році при обранні гетьманом України Івана Брюховецького, нерушимість “малоросійських прав” було загальним правилом гетьманських договірних статей др. пол. 17 ст. і першої половини 18 ст. Проте “відсилка” до “малоросійських прав” проводилася без чіткого їх тлумачення.

Найстарішим “попереднім правом” Гетьманщини було звичаєве право. Воно є специфічним виявом суспільної свідомості, загальнонародного переконання, моральних поглядів на те, що є правомірним і неправомірним. В. Д. Месяц підкреслював, що звичаєве право широко застосовувалося при врегулюванні правовідносин і мало великий вплив на писані джерела та їх притосування до особливостей юридичного побуту України. Способом санкціонування звичаєв державою був дозвіл судам звертатися до правил звичаю для вирішення на їхніх засадах судових справ. Це мало особливе значення для України, територія якої була розчленована між кількома державами, що мали такі правові порядки, які були здебільшого незрозумілі для українців. Так, третя редакція Литовського Статуту 1588 року передбачала, що майже всі справи про спадщину згідно з Статутом повинні були розглядатися переважно на підставі норм, взятих ще з Руської Правди та звичевого права.

Суттєве значення мали норми звичаєвого права після приєднання Гетьманщини до Росії, коли царський уряд офіційно визнавав чинність “попередніх прав”. Збереження цих прав, у тому числі і звичаєвого, розглядалося українцями, як важлива гарантія відносної автономії Гетьманщини у складі Росії. Норми звичаєвого права діяли впродовж усього 17 століття і першої половини 19 століття, на що посилається і Звід “Права, за якими судиться народ малоросійський” 1743 року; до нього звертався Ф. Чуйкевич, укладаючи в 1750-1758 рр.” Суд і розправу в правах Малоросійських”, О. Безбородько в” Екстракті Малоросійських прав” 1767 року, урядовці Сенату, що розробляли “Екстракт” 1786 року і кодифікаційні комісії на Україні 1804 і 1826 рр.

До «попередніх прав», що визнавалися російським урядом і були чинними в Гетьманщині належала значна кількість джерел права польсько-литовського походження. Це сеймові постанови, конституції, князівські і королівські привілеї і грамоти, а також окремі збірники і Статути. Перші конкретні вказівки на законність “правних книг” знаходимо в універсалі гетьмана Скоропадського від 16 травня 1721 року, в якому йшлося про переклад Литовського Статуту, Зерцала Саксонів і книги Порядок “з польського діалекту на наше руское наречіє”. В Екстракті Малоросійських прав 1767р. О. Безбородька 22 рази зустрічається посилання на сеймові постанови. Згадуються збірники і в інструкції гетьмана

Д. Апостола судам від 13 липня 1730 року. Автор же збірника "Процес краткій" 1734 р. кваліфікував Литовські Статути, як одні із основних джерел "права малоросійського".

Значне місце серед чинних джерел посідали збірники магдебурзького права – "Порядок прав цивільних", укладений 1559 року Гроїцьким, "Право цивільне холмінське" 1584 року та "Артикули права магдебурзького", укладені Кірштейном у 1557 році. Після приєднання Гетьманщини до Росії з'явився їх переклад українською мовою, вони були "ручними книгами" у судах українських періоду польсько-литовського; застосування магдебурзького права припинилося у Гетьманщині з росповсюдженням на неї "Установлення про губернії" 1775 року і створення загальноросійської судової системи.

Після приєднання Гетьманщини до Росії одним із нових джерел чинного права стали нормативні акти автономної влади. До них належали договірні статті, акти гетьманської влади і акти Генеральної військової канцелярії. Договірні статті були юридичними актами, які визначали політико-правове становище Гетьманщини у складі Росії, встановлювали норми, що визначали права гетьмана, джерела права та судову організацію, а також права і привілеї козацької старшини, фінансові відносини, організацію чиновництва. Серед чинних джерел права українського походження найпоширенішими були нормативні акти гетьманської влади, які видавалися у формі універсалів, ордерів, листів, інструкцій, декретів і грамот; вони стосувалися, як всього населення держави, так і спеціально призначені для окремих установ, станів чи груп населення – земельні гетьманські універсали про надання земель "на службу" козацькій старшині оба церквам і монастирям "на молитви. Близькими до універсалів були гетьманські ордери та інструкції. За допомогою ордерів розв'язували конкретні питання суспільно-політичних відносин, зокрема, заборона купцям займатися роздрібною торгівлею, встановлення порядку розгляду апеляційних справ у генеральному суді, тощо. В Інструкціях визнавався порядок заснування і діяльності адміністративно-політичних установ, зокрема, судових органів, права і обов'язки чиновників, порядок здійснення рішень вищих органів влади. Прикладом можуть бути Інструкції судам П. Полуботка 1722 року, Д. Апостола 1726 року. Генеральна військова канцелярія видавала акти у формі універсалів та указів. Це були підзаконні нормативні акти, за допомогою яких затверджувалися правові акти вищих органів влади і проводилася виконавчо-розпорядча діяльність гетьманського уряду.

З моменту затвердження «Березневих статей» 1654 року загальна система російського законодавства на Гетьманщину не розповсюдилася, російські чиновники не втручалися в справи української судової організації.

Після ліквідації гетьманства, чиновники та суди керувалися російським законодавством, за невеликим виключенням нормами звичаєвого права. Воно застосовувалося в окремих сімейно-шлюбних відносинах. До 1835 року зберігали дію збірники магдебурзького права, до 1840 року – Литовський Статут 1588 року. На початку 18 століття, в умовах наступу на вільності України, на її територію поширюється дія різноманітних актів царської Росії : Указ 1714р. про єдиноспадковість, Табель про ранги 1722 року, Указ 1783 року про закріплення селян, Жалувана грамота дворянству 1785 року. На судочинство в Україні вплинули петровські укази з питань кримінального права 1721 року і “ Про форму суду” 1723 року та інші. З’явилися нормативні акти, які російське самодержавство створювало саме для України. Повна уніфікація українського і російського права була проведена з введенням Зводу Законів Російської імперії 19 століття, який враховував найважливіші місцеві особливості правовідносин на Україні.

Таким чином, скасування автономії права здійснювалося лише в першій половині 19 століття, а у 18 столітті мова йшла про скасування політичної автономії і спроби пристосувати місцеве право до російської правової системи. Змінюючи місцеву систему діючого права, царський уряд не лише поширював на Україну загальноімперське законодавство, але все частіше видавав юридичні акти, за допомогою яких створювалися спеціальні для України норми матеріального і процесуального права. Специфіка їх виявлялася в застосуванні тих звичів чи порядків, що склалися на Україні історично і не могли бути уніфіковані за допомогою російського права.

Підпорядкувавши Київського митрополіта Російському Патріархату, царський уряд зберіг українські церковні суди, бо українське церковне право, менше світського відрізнялося від російського церковного права. Джерелом права православної церкви залишалися Кормчі книги, Номоканон та Церковні Устави князів Володимира і Ярослава, тому що в договірних статтях 1654 року було застережено, щоб права, надані з давніх часів від княжат і королів духовним людям “ ни в чем ни нарушены были». Грамотою 1686 року російському Патріарху заборонялося втручатися в діяльність українських церковних судів і приймати скарги на їх рішення .

Але з 18 століття посилилось втручання Росії в діяльність судів української православної церкви. Серед основних джерел права української православної церкви утвердилось російське законодавство, де головним джерелом церковного права став Духовний регламент, до нього додавався Монастирський регламент, Статут про чинонаступництво церковне, Укази імператорської влади, Постанови урядового Синоду, Постанови Патріарха, Постанови східних імператорів, записані в церковних книгах; Кормчі книги та інші.